

ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของรัฐโบราณในเขตลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างจากหลักฐานทางด้านประติมากรรมของเทวรูปใน ศาสนาพราหมณ์ก่อนพุทธศตวรรษที่ 18

บทคัดย่อ

งานวิจัยชิ้นนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการค้นคว้าภายหลังการศึกษาระดับปริญญาเอก เรื่อง “The Emergence and Development of Brahmanism in Thailand with special reference to the Iconography of Brahmanical deities (up to 13th century A.D.)” จัดทำขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ระหว่างรัฐโบราณ ซึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี อันเป็นแหล่งอารยธรรมโบราณที่สำคัญมากแห่งหนึ่งในบริเวณภาคอีสานตอนล่าง และ กลุ่มอาณาจักรโบราณอื่นๆ แถบลุ่มแม่น้ำโขง โดยผ่านกระบวนการศึกษาทางด้านลักษณะทางศิลปกรรม และ ประติมาณวิทยา ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงถึงรูปแบบคคิความเชื่อทางศาสนา และ ศิลปะ อันเป็นลักษณะร่วมกันของกลุ่มอาณาจักรโบราณที่ได้รับอิทธิพลอินเดีย ตั้งแต่ช่วงต้นคริสตศตวรรษ ไปจนถึง พุทธศตวรรษที่ 15 อีกทั้งยังคงส่งอิทธิพลให้กับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และ วัฒนธรรม ของ เมืองอุบลราชธานี ในสมัยต่อมา

ภูมิหลังด้านความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอันยาวนานระหว่างรัฐโบราณต่างๆซึ่งตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างในช่วงก่อนการกำเนิดขึ้นของอาณาจักรสุโขทัย (ก่อนพุทธศตวรรษที่ 18) เป็นไปอย่างต่อเนื่อง โดยปรากฏจากหลักฐานด้าน โบราณวัตถุซึ่งพบเป็นจำนวนมากในเขตจังหวัดอุบลราชธานี อันสะท้อนให้เห็นถึงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม และ อิทธิพลทางศิลปะระหว่างกลุ่มรัฐโบราณที่ร่วมสมัยกัน ได้แก่ รัฐเจนละ ซึ่งได้ขยายอิทธิพลทางการปกครองครอบคลุม ทั้งภาคอีสานตอนล่างและกัมพูชา และ รัฐจามปาโบราณ ตั้งอยู่บนเขตที่ราบตอนกลางของประเทศเวียดนาม

การศึกษาด้านประติมาณวิทยาของเทวรูป และ โบราณวัตถุชิ้นสำคัญอื่นๆ ที่พบในเขตจังหวัดอุบลราชธานีนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึง ความสำคัญของพื้นที่ภาคอีสานตอนล่างในฐานะที่เป็นอู่อารยธรรมโบราณ ที่อยู่บนเส้นทางการค้าระหว่างรัฐ อันนำไปสู่การผสมผสานและแลกเปลี่ยนอิทธิพลทางวัฒนธรรมดังที่ปรากฏในรูปของการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมอันเนื่องมาจากแรงบันดาลใจทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งได้รับความนิยมแพร่หลายควบคู่ไปกับพุทธศาสนาที่เจริญขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน

คำสำคัญ เมืองอุบลราชธานี ประติมาณวิทยา ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม

การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนจากหลากหลายวัฒนธรรมในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงมีความเป็นมายาวนาน โดยปรากฏจากหลักฐานทางโบราณคดีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ อาทิเช่น รูปแบบการใช้ภาชนะดินเผา¹ (Vanliere 1995: 139) เทคนิคการหล่อโลหะ หรือ ขวานหินรูปแบบต่างๆ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกันและพบแพร่หลายในบริเวณดังกล่าว ด้วยเหตุนี้เราจึงสันนิษฐานได้ว่าชุมชนโบราณที่เคยตั้งอยู่ในแถบนี้มีพัฒนาการทั้งทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมกัน อันนำไปสู่การส่งอิทธิพลทางศิลปกรรมและศาสนาในสมัยต่อมา คือสมัยช่วงกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการปรับรับเอาวัฒนธรรมของอินเดียเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่น จนนำไปสู่การเจริญขึ้นของอาณาจักรเขมรในกัมพูชา ที่ส่งอิทธิพลทางด้านการปกครองและศาสนาเข้ามายังดินแดนในแถบภาคอีสานตอนล่างอย่างต่อเนื่อง

จังหวัดอุบลราชธานีเคยเป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างรัฐโบราณซึ่งเจริญขึ้นในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 เช่น อาณาจักรเจนละในประเทศ กัมพูชา และ ทวารวดี ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่ภาคกลางของประเทศไทย จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ทำให้เราได้ทราบว่าบริเวณพื้นที่ของจังหวัดอุบลราชธานีสมัยโบราณเป็นที่ตั้งของชุมชนที่ประกอบด้วยกลุ่มชนหลายชาติพันธุ์ และ ลักษณะพิเศษดังกล่าวมีส่วนช่วยส่งเสริมพัฒนาการทางศิลปกรรมให้มีความหลากหลาย เป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันยาวนานระหว่างอาณาจักรโบราณที่ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน การรับหรือแลกเปลี่ยนอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์ ซึ่งนอกจากจะถือเป็นพื้นฐานของรูปแบบการปกครอง และ พิธีกรรม อันศักดิ์สิทธิ์แล้ว ศาสนายังคงเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมด้วยความศรัทธาของช่างท้องถิ่นอีกด้วย

บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง มีการค้นพบเทวรูป และ ประติมากรรมอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาพราหมณ์จำนวนมาก ที่มีอายุเก่าแก่ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นไป รวมทั้งยังมีการค้นพบจารึกในศาสนาพราหมณ์ที่มีอายุใกล้เคียงกัน จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่า ศาสนาพราหมณ์ได้ถูกเผยแพร่ไปอย่างกว้างขวางและ ส่งอิทธิพลต่อกลุ่มชุมชนในพื้นที่ดังกล่าวเป็นเวลายาวนาน ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี มีการค้นพบโบราณวัตถุ ซึ่งเป็นเทวรูปในศาสนาพราหมณ์ จากนิกายหลัก เช่น ไศวนิกาย และ เทพชั้นรองลงมาได้แก่ พระกณศ และ เทพประจำทิศ โดยสามารถกำหนดอายุให้อยู่ในช่วงสมัยทางศิลปกรรมได้ดังต่อไปนี้

1. ช่วงสมัยแรกรับอิทธิพลอินเดีย (Indianized period: ราวพุทธศตวรรษที่ 12- 15)

ในช่วงสมัยนี้ถือได้ว่าเป็นช่วงที่ศิลปะอินเดียมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์งานประติมากรรมในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างเป็นอย่างมาก นอกจากรูปแบบทางศิลปกรรมแล้ว คติการสร้างสรรคงานศิลปกรรมทางศาสนาก็ยังสะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อ และ ประติมานวิทยาที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียอันเป็นต้นแบบ แม้ว่า การสร้างสรรค์งานศิลปกรรมทางศาสนาซึ่งเกิดขึ้นในระยะแรกจะได้รับอิทธิพลจากภายนอกเป็นอย่างมาก แต่ก็ยังคงรูปแบบอันเป็นเอกลักษณ์ของลักษณะศิลปกรรมแบบท้องถิ่น (localization) ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

¹ V.J. Van Liere ได้ทำการสำรวจและเก็บตัวอย่างเศษภาชนะดินเผาที่พบในแถบเมืองโบราณลุ่มแม่น้ำมูลชี พบว่าบางส่วน มีลักษณะคล้ายคลึงกับภาชนะดินเผาที่เมืองออกแก้ว (Oc-Eo) ประเทศเวียดนามตอนใต้

ดำเนินไปในรูปแบบของการ “ปรับเปลี่ยน” (Adaptation) และ “เลือกรับ” (Selection) อิทธิพลทางศิลปกรรมและศาสนาจากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น

การกำเนิดขึ้นของศาสนาพราหมณ์ ในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง : การผสมผสานระหว่างความเชื่อทางศาสนาและการขยายอำนาจทางการเมืองของรัฐโบราณแถบลุ่มแม่น้ำโขง

บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง เชื่อกันว่าเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ แม้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าวยังไม่ปรากฏการสร้างสรรคทางศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา หรือ พิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย คติความเชื่อดั้งเดิมของมนุษย์ (folk belief) ซึ่งมีที่มาจากจากการนับถือบรรพบุรุษ เทพเจ้าแห่งธรรมชาติ ภูติผี หรือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ก็ยังคงปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลายาวนานในสังคมเกษตรกรรมยุคเริ่มแรก ซึ่งจุดประสงค์ของการประกอบพิธีกรรม โดยมากจะเป็นไปเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตทางการเกษตร ความผาสุกในครอบครัว และ โชคลาภ แม้ในปัจจุบันพิธีกรรมอันแสดงให้เห็นความเชื่อดั้งเดิมก็ยังคงปฏิบัติสืบเนื่องในกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์ ในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขง อาทิเช่น ประเพณีการทรงเจ้าเข้าผี บุญบั้งไฟ หรือ การนับถือนับถือผีบรรพบุรุษ เป็นต้น

เมื่อชาวอินเดียได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคนี้ตั้งแต่ในช่วงเริ่มแรกของยุคประวัติศาสตร์ ความเชื่อพื้นฐานเหล่านี้ก็ได้ถูกผสมผสาน เพื่อให้สอดคล้องกับขนบธรรมเนียมทางศาสนาของชาวอินเดีย ซึ่งถือเป็นประเพณีอันศักดิ์สิทธิ์ และ ส่งผลทางจิตใจต่อผู้ปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การประกอบพิธีกรรมเพื่อส่งเสริมฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์ ในคติของพราหมณ์ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นใหญ่เหนือราชาทั้งปวง จะต้องมิใช่พระปรีชาสามารถทางด้านสงคราม และการปกครองราชอาณาจักร ด้วยเหตุนี้กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่จึงมีฐานะสูงส่งประดุจเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ คือ พระศิวะ หรือ พระวิษณุ มหาเทพผู้ซึ่งได้รับการเคารพในฐานะที่ทรงมีอำนาจสูงสุดเหนือเทพเจ้าองค์ใดบนสวรรค์ (พระศิวะ) และ มหาเทพผู้ปกป้องมนุษย์จากภัยอันตรายทั้งหลาย (พระวิษณุ)

คติความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือกษัตริย์เสมือนเทพเจ้าของชาวอินเดีย ได้ส่งอิทธิพลต่อกษัตริย์ผู้ปกครองรัฐโบราณในเอเชียอาคเนย์เป็นอย่างยิ่ง โดยปรากฏการประกอบพิธีกรรมการนับถือพระเทวราช หรือ เทวราชา (Devaraja cult) (Coedes 1948: 324-329; Kulke 1993: 327-381; Chandler 2008: 39-42) ในจารึกของอาณาจักรกัมพูชาโบราณ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นไป โดยมีหลักฐานปรากฏในข้อความจากจารึกที่ปราสาทศตอ็อกก้อม (K. 235 : พ.ศ 1595) จังหวัดสระแก้ว ที่จารึกในรัชสมัยของพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 มีการกล่าวถึง คติเทวราชา และ ตระกูลพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีกรรมถวายกษัตริย์ รวมไปถึงการบริจาคตินและข้าทาสแก่เทวสถาน (Majumdar 1953 : 368; Chakravarti 1980 : 143; ปรีดา ศรีชลาลัย 2508 : 221-224; ชะเอมแก้วคล้าย 2529 : 181-227)

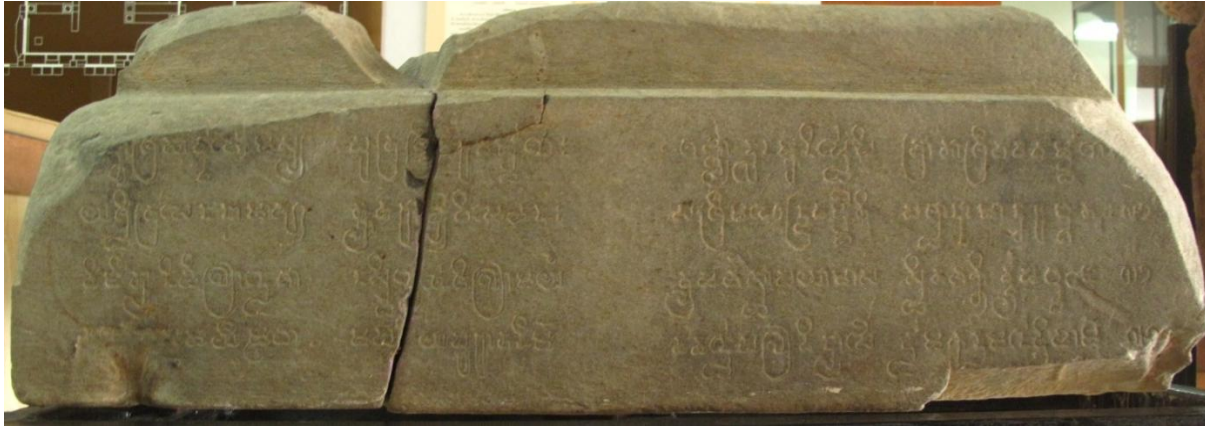
แท้ที่จริงแล้วการเผยแพร่ศาสนาพราหมณ์ในบริเวณแถบลุ่มแม่น้ำโขงได้ปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่ก่อนที่อาณาจักรกัมพูชาจะเข้าสู่สมัยเมืองพระนคร หรือ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 15 ในช่วงต้นของประวัติศาสตร์เขมร อาณาจักรเจนละ ซึ่ง

สันนิษฐานว่ามีศูนย์กลางอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง (Coedès 1968 : 66 ; Goloubew 1924 : 508). ได้ขยายอิทธิพลมายังภาคอีสานตอนล่างของประเทศไทย พร้อมกับการเข้ามาของศิลปะเขมรแบบก่อนเมืองพระนคร และ ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย

การเผยแพร่ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายในภูมิภาคอีสานใต้ ปรากฏหลักฐานจากจารึกของ เจ้าชายจิตรเสน หรือ พระเจ้า มเหศวรมัน กษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละ ผู้สามารถขยายดินแดนจากกัมพูชาขึ้นมายังบริเวณแห่งนี้ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 หลังจากที่ทรงปราบปรามชุมชนต่างๆ ได้แล้ว จึงได้ทรงสถาปนา ศิวลึงค์ พร้อมด้วยจารึกที่กล่าวถึงชัยชนะของพระองค์ และ โคนนที พาหนะของพระศิวะไว้ยังสถานที่ดังกล่าว ในประเทศไทย มีการค้นพบจารึกของ เจ้าชายจิตรเสน หรือ พระเจ้ามเหศวรมัน แห่ง อาณาจักรเจนละ จำนวนประมาณ 11 หลัก² (รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล 2550 : 79-95)ข้อความในจารึกภาษาสันสกฤตมีข้อความที่สอดคล้องตรงกันว่า เจ้าชาย จิตรเสน หรือ พระเจ้ามเหศวรมัน ได้ทรงสถาปนาศิวลึงค์ และ โคนนที ไว้ยังสถานที่นี้ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ แห่งชัยชนะของพระองค์ ด้วยเหตุนี้ เราจึงอาจกล่าวได้ว่า การเผยแพร่ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายจากอาณาจักรเจนละ (เขมร) มายังบริเวณภาคอีสานตอนใต้ระยะแรก ได้เข้ามาพร้อมกับการขยายอำนาจทางการเมืองของพระเจ้ามเหศวรมัน ซึ่งทรงมีความศรัทธาในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายเป็นอย่างยิ่ง

อนึ่ง การนับถือศิวลึงค์ในเอเชียอาคเนย์นั้น สันนิษฐานว่ามีพัฒนาการมาจากการนับถือเทพเจ้าแห่งความอุดมสมบูรณ์ในรูปของแท่งหินตั้ง ดังที่ปรากฏในวัฒนธรรมจามปา ในเวียดนาม (Cadière 1958: 1; Mus 1975 : 7) สะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างการนับถือเทพในศาสนาพราหมณ์ คือ พระศิวะในรูปของศิวลึงค์ และ การบูชาเทพเจ้าแห่งความอุดมสมบูรณ์ ทำให้การบูชาพระศิวะในรูปของศิวลึงค์เป็นไปอย่างแพร่หลาย เนื่องจากสอดคล้องกับคติความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์ในสังคมเกษตรกรรม ตามความเชื่อท้องถิ่น

² ในประเทศไทย มีจารึกของพระเจ้ามเหศวรมันที่ค้นพบจนถึงปี พ.ศ.2550 มีทั้งสิ้น 11 หลัก ได้แก่ จารึกช่องสระแจง จารึกที่ดอนขุมเงิน (ร้อยเอ็ด) จารึกที่ถ้ำเปิดทอง (หลัก) จารึกที่ถ้ำภูพานใน จารึกปากโคมน้อย จารึกปากน้ำมูล๑ จารึกปากน้ำมูล๒ จารึกวัดศรีเมืองแอม และ จารึกที่วัดสุปฏิหาราม (และยังมีจารึกที่ชำรุดเก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย จ. นครราชสีมา)

รูปที่ 1 จารึกพบที่คอนขุมเงิน จังหวัดร้อยเอ็ด กล่าวถึงชัยชนะของพระเจ้ามเหศวรธรรมัน และการสถาปนาศิวลึงค์ พร้อมด้วยพระโคชนทิวังยังสถานที่แห่งนี้เพื่อประกาศชัยชนะของพระองค์

ศาสนาพราหมณ์จากกัมพูชาได้เข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชน โบราณในแถบลุ่มแม่น้ำโขงเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านศิลปกรรม ทั้งสถาปัตยกรรม และ ประติมากรรม การนับถือเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ นอกจากจะเป็นไปด้วยความศรัทธาต่อศาสนา และ การประกอบพิธีกรรมเพื่อหวังผลด้านความศักดิ์สิทธิ์แล้ว ศาสนาพราหมณ์ ยังคงถูกนำมาใช้ในรูปแบบการปกครองของอาณาจักรกัมพูชาโบราณ โดยการขยายอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์เขมร มักจะแสดงให้เห็นในรูปสัญลักษณ์ของการสถาปนาราชลึงค์ ในเทวสถานซึ่งตั้งอยู่ในพระราชอาณาจักร ซึ่งเป็นศิวลึงค์ที่ได้รับการตั้งชื่อตามพระนามของกษัตริย์ ผสมเข้ากับ นามของพระศิวะ เช่น ราเชนทเรศวร (*Rajendresvara*) ซึ่งเป็นราชลึงค์ของพระเจ้าราเชนทธรรมันที่ 2 หรือ ตั้งตามพระนามอันศักดิ์สิทธิ์ของพระศิวะ เช่น ภัทเรศวร (*Bhadresvara*) เป็นต้น การกัลปนาที่ดิน และหมู่บ้านซึ่งประกอบด้วยจำนวนไพร่ จำนวนขึ้นอยู่กับความสำคัญของเทวสถาน ถือเป็นการกระจายพระราชอำนาจไปสู่ระดับท้องถิ่นในนามของการอุปถัมภ์ศาสนา โดยพระองค์ทรงปกครองพระราชอาณาจักรในนามของเทพเจ้าที่ทรงศรัทธา ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่นิยมปฏิบัติในอาณาจักรต่างๆของอินเดียตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 หรือสมัยหลังราชวงศ์คุปตะเป็นต้นไป³

แม้ว่าศาสนาพราหมณ์ในภูมิภาคจะได้รับการนับถืออย่างกว้างขวางทั้งในกัมพูชา และ ภาคอีสานของประเทศไทย แต่นิกายที่นับถือพระวิษณุเป็นใหญ่ คือ ไวยณพนิกายก็ยังคงมีความสำคัญ และมีผู้นับถือร่วมกับศาสนาอีกด้วย หลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวกับไวยณพนิกายในประเทศไทยชั้นที่มีอายุเก่าแก่ที่สุด คือจารึกปราสาทเขาน้อย อายูราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 กล่าวถึงการสรรเสริญพระวิษณุ และพระศรีกาวรรมัน นอกจากนี้ยังกล่าวถึง เชษฐปุระสวามี ว่าเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับ

³ การปกครองโดยระบบศูนย์กลาง โดยมีพระราชอำนาจตามคติแนวคิดเรื่องกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์ ได้ถูกนำมาใช้ตั้งแต่สมัยราชวงศ์คุปตะของอินเดีย โดยกษัตริย์แห่งราชวงศ์คุปตะ จะทรงปกครองดินแดนอันกว้างใหญ่ด้วยการปะทะกันที่ดินแก่กษัตริย์ผู้ครองแคว้นที่อยู่ใต้อำนาจทางการเมืองของอาณาจักรคุปตะ ทั้งนี้รวมไปถึงการถวายหมู่บ้านและทรัพย์สินแก่พราหมณ์ในดินแดนห่างไกลด้วย ธรรมเนียมดังกล่าวนี้ได้รับการปฏิบัติสืบทอดมาจนถึงยุคกลางตอนต้น ก่อนการเข้ามาของมุสลิม (Early Medieval period) และ ในที่สุดกษัตริย์ก็ปกครองอาณาจักรด้วยความศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์ เพื่อความชอบธรรมในการปกครอง ในฐานะมมุติวราช อย่างแท้จริง ดูเพิ่มเติมจาก Singh (2008); Sastri (1955); (Nagaswami 2003: 174-175) และ รูปแบบการปกครองของอาณาจักรเขมรโบราณ โดย Sachinanda sahai 1970

พระเวทเพื่อบูชาพระวิษณุ (Coedès 1953 : 23-24; ชะเอม แก้วคล้าย และบุญเลิศ เสนานนท์ 2533 : 115-121) นอกจากนี้ ยังคงมีการค้นพบเทวรูปพระวิษณุรุ่นเก่าที่มีอายุตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ 11-15 กระจายอยู่ในบริเวณภาคกลางและใต้ของประเทศไทย รวมไปถึงทางตอนใต้ของแม่น้ำโขงในประเทศกัมพูชา จำปาศักดิ์ในลาว (Malleret 1959) และ เวียดนามตอนใต้ (Transbassac region) (Malleret 1959, 1962 ; พิริยะ ไกรฤกษ์ 2524 ; สุภัทรทิศ ดิศกุล 2518) แสดงให้เห็นถึงการเข้ามาของไวษณพนิกาย ว่ามีความเก่าแก่ร่วมสมัย เช่นเดียวกับไสวนิกาย

การนับถือไวษณพนิกายในภาคอีสานของประเทศไทย แม้ว่าได้เจริญขึ้นพร้อมกับไสวนิกาย แต่นิกายของพระวิษณุได้รับการนับถืออย่างกว้างขวางที่สุดในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 11-12 โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวงศาที่ 2 ซึ่งทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ นิกายไวษณพนิกาย และ เนื่องจากการที่ทรงขยายอาณาเขตของอาณาจักรกัมพูชาไปอย่างกว้างขวาง ทำให้ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายได้รับการนับถืออย่างแพร่หลายอีกด้วย แม้ว่าจะไม่ปรากฏว่ามีการสร้างเทวสถานในไวษณพนิกายอย่างเด่นชัดในประเทศไทย แต่โบราณวัตถุจำนวนมาก เช่น ประติมากรรม และ ภาพสลักของพระวิษณุในอาคารต่างๆ บน เครื่องประกอบสถาปัตยกรรมเขมร ก็ยังสามารถบ่งชี้ได้ว่า ไวษณพนิกายได้รับการนับถือในชุมชนโบราณทางภาคอีสานของประเทศไทยเป็นอย่างมาก

การเจริญขึ้นของศาสนาพราหมณ์ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-18 ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงนั้นเป็นไปอย่างต่อเนื่อง และ คติปรัชญาทางศาสนาก็ยังคงได้รับการสืบทอดมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันแม้ว่าจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นลัทธิพุทธศาสนาแล้วก็ตาม โดยปรากฏอยู่ในรูปของขนบธรรมเนียม พิธีกรรม เพื่อส่งเสริมความศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนา เทพเจ้าทั้งหลายในศาสนาพราหมณ์จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของเทพผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนา เช่น พระอินทร์ หรือ พระพรหม เป็นต้น

ประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ที่พบในจังหวัดอุบลราชธานี

พื้นที่ในเขตจังหวัดอุบลราชธานีในสมัยโบราณ ถือเป็นบริเวณรอยต่อระหว่างอาณาจักรเขมรโบราณและดินแดนภาคอีสานของไทย อีกทั้งยังอยู่บนเส้นทางการค้าทางบก จึงถือเป็นแหล่งชุมชนที่มีพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ ลักษณะเด่นดังกล่าวปรากฏในงานประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์ เนื่องจากการเจริญขึ้นของศาสนาพราหมณ์ในบริเวณนี้ ได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรโบราณใกล้เคียง เช่น อาณาจักรเขมรโบราณ และ จามปา ซึ่งมีการนับถือศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลัทธิไสวนิกายอย่างแพร่หลาย

ประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไสวนิกายที่พบในจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี แม้ว่าจะมีหลงเหลือเป็นจำนวนน้อย แต่รูปแบบทางศิลปะและลักษณะทางประติมากรรมวิทยา สามารถแสดงให้เห็นถึงการติดต่อกับอาณาจักรเขมร หรือ จามปาในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 ได้

โบราณวัตถุในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย

รูปที่ 2 เทวรูปพระอรรชนารีสวรร (ภาคผสมของพระศิวะและพระอูมา) จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี อายูราว พุทธศตวรรษที่ 13-15 พบที่จังหวัดอุบลราชธานี (59 cm.)

ประติมากรรมรูปพระอรรชนารีสวรรถือเป็นประติมากรรมชิ้นเด่นที่พบเพียงสององค์ในประเทศไทย⁴ และมีลักษณะทางประติมานวิทยาแบบพิเศษ คือ ประทับนั่งขัดพระขงฆ์ โดยใช้เพียงพระบาทไขว้กันอย่างเรียบง่าย แม้ว่าพระหัตถ์ทั้งสองข้างจะหักหายไป แต่จากชิ้นส่วนที่เหลือของพระกรทำให้สันนิษฐานได้ว่า ในพระหัตถ์ซึ่งคือพระศิวะ ทรงคล้องสายลูกประคำ (อักษะมาลา) ในขณะที่พระกรซ้าย ส่วนที่เป็นพระอูมา ทรงประดับพระกรด้วยกำไลลักษณะคล้ายห่วงโลหะ พระกรทั้งสองอาจจะเคยวางอยู่บนพระขงฆ์ ตามลักษณะการนั่งของนักบวช

ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระอรรชนารีสวรรได้ถูกบรรยายไว้ในคัมภีร์ทางศาสนาที่มีเนื้อความเกี่ยวข้องกับงานศิลปกรรมสำคัญต่างๆ เช่น คัมภีร์คิลปรัตน์ (*Shilparatna*), มัตสยปุราณะ (*the Matsya Purana*) และ คัมภีร์อาคม (*Agamic texts*) ซึ่งเป็นเสมือนคัมภีร์ปุราณะของชาวอินเดียใต้ อาทิ อัมศุมาดเบดากัม (*Amshumadbhedagama*), กามิกอาคม (*Kamikagama*), และ สุเปรดากัม (*Supredagama*) เป็นต้น (Rao 1916 (II) :323; Collins 1988 : 77) โดยลักษณะทั่วไปของพระอรรชนารีสวรร คือ ภาคผสมของพระศิวะและพระอูมา (ศักดิ์) ส่วนองค์พระศิวะซึ่งแสดงเป็นบุรุษมักจะสลักให้อยู่ด้านซ้าย และ ส่วนพระอูมาแสดงในรูปของสตรี จะประจำอยู่ด้านขวา ของเทวรูป การแสดงสัญลักษณ์ทางประติมานวิทยาของพระศิวะ จะปรากฏให้เห็นเด่นชัด โดยมักจะแสดงโดย พระจันทร์ ซึ่งประดับอยู่บนพระเศียร พระเกศที่เกล้าเป็นมวยสูงอย่างนักบวช (ชฎามงกุฎ) สิ่งของ

⁴ อีกองค์หนึ่งพบที่เมืองโบราณศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-15 พระวรกายชำรุด จึงเก็บรักษาไว้ในคลังโบราณวัตถุของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

ในพระหัตถ์ เช่น สายปะคำ (อักษะมาลา) หรือ งู นอกจากนี้ เครื่องทรงของพระศิวะก็ยังคงแสดงในรูปของอาภรณ์บุรุษ ต่างจาก ส่วนของพระเทวี ซึ่งแสดงการประดับด้วยเครื่องศிரากรณ์อย่างสตรี ในศิลปะอินเดีย พระอรรณาริศวร อาจมีทั้งประทับยืน และนั่ง มีจำนวนพระกรตั้งแต่ 2-4 กร

รูปที่ 3 พระอรรณาริศวร ในศิลปะอินเดียใต้ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ศิลปะแบบโจพะ (Chola) จากเมืองคังโคโกณฑะโจพะปุรัม (Gangaikonda Cholapuram)

ตำนานการกำเนิดของพระอรรณาริศวรได้ถูกกล่าวไว้ในคัมภีร์ปุราณะ และ มหาภารตะ โดยมีเนื้อหาที่สอดคล้องกัน เรื่องความสมดุลกันของจักรวาล โดยถือว่า พระอรรณาริศวร คือรูปนิมิตรกายขององค์ศิวะมหาเทพ โดยพระศิวะมหาเทพ ทรงมีอำนาจอันสมบูรณ์ได้จากศักติ คือ พระชานา (อุมา) ของพระองค์ เป็นการส่งเสริมบารมีซึ่งกันและกัน และ คลบ้นดาลให้สรรพสิ่งในจักรวาลดำเนินไปได้อย่างปกติสุข (Rao 1916 (II) ; Glodberg 2002)

จากหลักฐานทางด้านงานประติมากรรมที่ถูกค้นพบในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ทำให้เราสันนิฐานได้ว่า การนับถือพระอรรณาริศวรในภูมิภาคนี้ไม่ได้เป็นที่นิยมอย่างมากเหมือนในอินเดีย โดยในศิลปะ อินโดนีเซีย เขมร และ จามปา ก็ปรากฏว่ามีการสร้างประติมากรรมพระอรรณาริศวรเป็นจำนวนน้อยมาก เมื่อเทียบกับ การบูชาพระศิวะในรูปแบบของศิวลึงค์ หรือ ประติมากรรมขนาดเล็ก (อรรถพร คำคม 2531) การพบเทวรูปพระอรรณาริศวรในจังหวัดอุบลราชธานี จึงถือเป็น โบราณวัตถุชิ้นเด่น เพราะนอกจากมีความสำคัญอย่างยิ่งในด้าน โบราณคดีแล้ว รูปแบบทางศิลปะก็ยังสามารถแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์ลัทธิศิวะนิกาย จากกลุ่มอาณาจักรใกล้เคียง หรือ อาจกล่าวได้ว่า เทวรูปองค์นี้เป็นหลักฐานที่บ่งชี้ว่าในภูมิภาค ลุ่มแม่น้ำโขงเคยมีการบูชาพระศิวะในรูปแบบนี้อีกด้วย

ลักษณะทางศิลปะกรรมของเทวรูปพระอรรณาริศวร จากจังหวัดอุบลราชธานี แสดงเอกลักษณ์ที่สำคัญซึ่งสามารถนำมาเปรียบกับรูปแบบประติมากรรมในประเทศใกล้เคียงได้ โดยศึกษาจากรูปแบบของเครื่องประดับ และ พัสตราภรณ์ ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่า ลักษณะของกษัตริย์ (ต่างหู) ของพระอรรณาริศวรจากอุบลราชธานี มีลักษณะเป็นทรงกลม สลักเป็นซี่คล้ายกลีบดอกไม้ ลักษณะคล้ายกันกับพบในศิลปะจามแบบดงเคื่อง และ ตาบกลมประดับมงกุฏของประติมากรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร (ศิลปะเขมรแบบกำพงพระ) ทั้งนี้การใช้เครื่องประดับรูปกลม ลักษณะคล้ายตาบ มีการตกแต่งด้วยลายพุกกษา พบว่าเป็นที่นิยมในศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร และ จามปา โดยมีตัวอย่างจากประติมากรรมพระโพธิสัตว์จักราชเคียร (Rajgir) และ ประติมากรรมรูปพระศิวะศิลปะจามปา แบบดงเคื่อง นอกจากนี้ ประติมากรรมนูนสูงของจามปาที่ร่วมสมัยกัน คือ ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 ก็ยังคงนิยมใช้การใช้เครื่องประดับแบบเดียวกันด้วย (Boisserlier 1963: fig 49, 51, 54)

แม้ว่าท่วงแบบจัดพระขงฆ์โดยใช้พระบาทไขว้กันอย่างเรียบง่าย ไม่ค่อยปรากฏในงานประติมากรรมที่พบในแถบลุ่มแม่น้ำโขง แต่ก็พอจะสันนิษฐานได้ว่า อาจเป็นอิทธิพลของศิลปะจามปาแบบดงเคื่อง ที่กำหนดอายุในช่วงสมัยเดียวกัน ประติมากรรมนูนสูงแบบจาม แม้จะพบว่ามีขมสร้างประติมากรรมรูปเคารพในท่วงนี้ แต่ก็มักจะอยู่ในรูปของแบบจัดสมาธิโดยใช้พระบาทซ้อนกัน หรือ ยกพระขงฆ์ข้างขวาขึ้น ดังเช่นในภาพประติมากรรมตัวอย่าง

ในด้านพัสตราภรณ์ ซึ่งพระอรรณาริศวรจากอุบลราชธานีได้สลักไว้อย่างเรียบง่าย เป็นลักษณะของการนุ่งผ้าโตรี คือ ผ้าชิ้นเดียวแบบสั้นประกอบด้วยชายหน้า และ ชายผ้านด้านหลัง ทับด้วยเข็มขัดลายเม็ดประคำ ลักษณะเช่นนี้ก็ยังปรากฏในประติมากรรมนูนสูงศิลปะแบบจามปา ที่มีการใช้ผ้าทั้งชายด้านหน้าเป็นสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ เช่นเดียวกับชายด้านหลัง ของประติมากรรม

ถึงแม้ว่าเทวรูปพระอรรณาริศวรจากอุบลราชธานี จะมีลักษณะที่แตกต่างไปจากกลุ่มศิลปะโบราณร่วมสมัย เช่น รูปแบบพระพักตร์ ทรงของเกล้าพระเกศา และ ลักษณะท่วงนี้ ในข้อนี้เราอาจจะสันนิษฐานได้ว่า อาจจะเป็นเพราะฝีมือของช่างผู้กรรมสร้างสรสร้างประติมากรรม หรือ เป็นความนิยมของผู้คนในท้องถิ่นมาแต่เดิม โดยข้อสงสัยนี้จะได้รับความกระจ่างเมื่อเราทราบสถานที่พบ โบราณวัตถุชิ้นนี้อย่างชัดเจน

รูปที่ 4.1 (จากซ้าย) พระอรรณนาวิศวรรจากอุบลราชธานี (กลาง) พระโพธิสัตว์ศิลปะเขมรก่อนเมืองพระนคร (กำแพงพระ) อายุราว พุทธศตวรรษที่ 14-15 จากราขเคียร์ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์แห่งชาติเกิเมต์ และ ประติมากรรมพระศิวะ ศิลปะจามแบบดงเดื่อง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 จัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์แห่งชาติดานัง ประเทศเวียดนาม

รูปที่ 4.2 ภาพขยายส่วนศีรษะของประติมากรรมนุรูปศิลปะจามแบบดงเดื่อง

2. ช่วงสมัยรับอิทธิพลของศิลปะเขมร (ราวพุทธศตวรรษที่ 15-18)

การนับถือพระศิวะในรูปของศิวลึงค์ก็ยังคงปรากฏแพร่หลายในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งศิวลึงค์ในยุคเริ่มแรกก็มีลักษณะที่มีทั้ง เหมือนธรรมชาติ (realistic) และ แบบประดิษฐ์ เช่น เป็นรูปทรงเรขาคณิต และ มุขลึงค์ (Mukhalinga) ในภาคอีสานตอนล่างก็มีการค้นพบหลักฐานเกี่ยวกับการบูชาศิวลึงค์ ที่กำหนดอายุเก่าแก่ไปจนถึงก่อนพุทธศตวรรษที่ 15 โดยพบตัวอย่างจากมุขลึงค์ ที่พระธาตุบ่อพันขัน จังหวัดร้อยเอ็ด หรือ ศิวลึงค์ขนาดเล็กที่พบที่ปราสาทภูมิโปนเป็นต้น ในจังหวัดอุบลราชธานี ก็มีการค้นพบศิวลึงค์เช่นกัน โดยส่วนมากมีลักษณะเป็นศิวลึงค์ ขนาดเล็ก หรือ เป็นแท่งเดี่ยวทรงเรขาคณิต ตั้งอยู่บนฐานโยนีสี่เหลี่ยมยกฐานสูงซึ่งปั้นแบบที่นิยมในงานศิลปะเขมรสมัยเมืองพระนคร คือ หลังพุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นไป นอกจากจะพบศิวลึงค์แล้ว ส่วนท่อโสมสูตรที่รองรับน้ำสรงซึ่งสลักเป็นรูปสัตว์กำลังคายน้ำศักดิ์สิทธิ์ ก็ยังพบที่จังหวัด

อุบลราชธานี เป็นที่น่าสนใจว่า การทำท่อโสมสูตรดังกล่าว ก็ยังคงปรากฏในศิลปะเขมรร่วมสมัยในกัมพูชา และ ที่ปราสาทวัดพู ในเขตจำปาศักดิ์ ตอนใต้ประเทศลาว

รูปที่ 5 ตัวอย่างศิวลึงค์ที่พบที่ปราสาทภูปราสาท จังหวัดอุบลราชธานี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานอุบลราชธานี (ความสูงพร้อมฐาน 45-52 cm.)

รูปที่ 6 ประติมากรรมท่อโสมสูตรรูปสัตว์ จากปราสาทภูปราสาท จังหวัดอุบลราชธานี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี

ประติมากรรมพระคเณศและเทพชั้นรองที่พบในจังหวัดอุบลราชธานี

พระพิฆเนศวร คณปติ หรือ พระคเณศ ถือเป็นเทพที่มีการนับถืออย่างแพร่หลายในเอเชียอาคเนย์ โดยปรากฏหลักฐานการค้นพบเทวรูปพระคเณศที่เก่าที่สุดตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ในบริเวณภาคกลาง และ ภาคใต้ของประเทศไทย (พิริยะ ไกรฤกษ์ 2524) และ เป็นที่น่าสนใจว่าการค้นพบพระคเณศที่มีอายุเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ 15 มักจะพบในแหล่งโบราณคดีแถบชายฝั่งทะเลโบราณที่เคยเป็นเมืองท่าติดต่อด้านการค้าทางทะเลกับอินเดีย และ รัฐโบราณอื่นๆ จึงสันนิษฐานว่า การนับถือพระคเณศได้รับความนิยมเป็นอย่างยิ่งเนื่องจากคติความเชื่อที่ถือว่าทรงเป็นเทพผู้ประทานโชคลาภ และ บัดเป่า ภัยอันตรายต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นระหว่างการเดินทาง (Indrawooth 1992 : 163-173) ด้วยเหตุนี้ การนับถือพระคเณศในฐานะเทพตามคติ

ดังกล่าว จึงยังคงปฏิบัติสืบเนื่องจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ประติมากรรมพระเคณศที่พบในภาคอีสานของประเทศไทย ส่วนมากมักเป็นอิทธิพลของศิลปะเขมรสมัยเมืองพระนคร คือหลังพุทธศตวรรษที่ 15-18 ในกลุ่มศิลปะแบบบาปวน และ นครวัด ซึ่งเป็นยุคสมัยที่อำนาจการปกครองของอาณาจักรเขมรได้เจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก จนสามารถแผ่ขยายครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคอีสานไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักร ด้วยเหตุนี้ ประติมากรรมพระเคณศ แบบศิลปะเขมร สมัยดังกล่าว จึงพบเป็นจำนวนมากในประเทศไทย

ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระเคณศ ศิลปะเขมรที่พบในจังหวัดอุบลราชธานีนั้น มีลักษณะที่เหมือนกันกับพระเคณศศิลปะเขมรที่พบในประเทศกัมพูชา (Bhattacharya 1961) แต่กระนั้นก็ยังมีความแตกต่างเล็กน้อยในด้านรายละเอียดของเครื่องประดับ ผ้าทรง และ ลักษณะทางประติมานวิทยาบางประการ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นเพราะความแตกต่างด้านฝีมือของช่าง และความเชี่ยวชาญทางด้านการสร้างสรรคงานประติมากรรมทางศาสนา โดยมีตัวอย่างจากพระเคณศที่พบที่บ้านบอน อำเภวารินทร์ชำราบ (รูปที่ 7 ซ้าย) แม้ว่าเทวรูปของพระเคณศจะสร้างตามแบบศิลปะเขมรแทบทุกประการ แต่ การทิ้งวงของพระองค์ได้บิดไปทางขวา ในพระหัตถ์ที่ทรงถือขนมโมทกะ (*Modaka*) ซึ่งต่างจากพระเคณศในศิลปะเขมร จามปา และ อินเดียทั่วไปที่ทิ้งวงไปด้านขวา

รูปที่ 7 ตัวอย่างประติมากรรมพระเคณศ ที่พบในจังหวัดอุบลราชธานี (ซ้าย และกลาง) พระเคณศจากบ้านบอน อำเภวารินทร์ชำราบ และพระเคณศไม่ทราบที่มาจากวัดสุปฏิหาราม จังหวัดอุบลราชธานี ประติมากรรมทั้งหมดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

รูปที่ 8 ตัวอย่างประติมากรรมพระเศวตเศียรสี่พระเศียร (ซ้าย) จาก พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเมืองคานัง และพระเศวตเศียรสี่พระเศียรแบบนครวัด จาก พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติส่วนบุคลล (ขวา) ประติมากรรมทั้งหมดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-17

นอกจากประติมากรรมพระเศวตเศียรแล้ว ในจังหวัดอุบลราชธานี ก็ยังพบว่ามีกรนับถือเทพเจ้าชั้นรองซึ่งเป็นเทพประจำทิศ และ เทพนพเคราะห์ ในชุมชนโบราณสมัยได้รับอิทธิพลเขมรอีกด้วย ซึ่งประติมากรรมเหล่านี้ สร้างในรูปของแผ่นสลักรูปเทพเจ้าเก้าพระองค์เพื่อประดับในศาสนาสถาน ดังที่ปรากฏในศิลปะเขมรสมัยเมืองพระนคร แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลทางศาสนา และ ศิลปกรรมจากอาณาจักรเขมรที่เผยแพร่เข้ามาในภาคอีสานตอนล่างซึ่งได้รับความนิยมจากชุมชนในท้องถิ่นเป็นอย่างมาก

รูปที่ 9 แผ่นสลักรูปเทพเจ้าเก้าองค์ศิลปะเขมรแบบนครวัด อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 พบที่ปราสาทบ้านเบญจ จังหวัดอุบลราชธานี ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี

เทพนพเคราะห์ และ เทพประจำทิศ เชื่อกันว่า เป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ และมีอำนาจในการ ป้องกันภัย บันดาลโชคลาภ หรือแม้กระทั่งก่อให้เกิด อุปสรรค ต่างๆ การนับถือเทพเจ้าประจำทิศ (*Dikpala*) และเทพนพเคราะห์ (Navagrahas) ในเอเชียอาคเนย์ แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์จากอินเดียเป็นพื้นฐาน แต่ก็ยังคงแสดงถึงเอกลักษณ์ทางศิลปะและความเชื่อท้องถิ่นในแบบเฉพาะตน โดยแสดงออกในรูปแบบของคตินิยมทางศิลปกรรม ลักษณะการสร้างรูปเคารพของเทพเจ้าประจำทิศและเทพนพเคราะห์ ปรากฏในศิลปะเขมรตั้งแต่ต้นสมัยเมืองพระนคร (ศิลปะพระ โศ ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 15) และ นิยมมากในศิลปะแบบนครวัด (ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17) เทพเจ้าประจำทิศ และ เทพนพเคราะห์ก็ได้ถูกจัด

วางร่วมกันตามคติของศาสนาพราหมณ์ในกัมพูชา โดยสลักเป็นแผ่นหินรูปเทพเจ้าเก้าองค์พร้อมพาหนะ ประกอบด้วย เทพนพเคราะห์ 4 องค์ ได้แก่ พระสุริยเทพ, พระจันทร์, พระเกตุ และ พระราหู และ เทพประจำทิศ 5 องค์ ซึ่งโดยมากจะเลือกจาก เทพประจำทิศทั้ง 8 องค์ คือ พระอินทร์, พระกুবเระ, พระขม, พระวรุณ และ พระอัคนี เป็นต้น และเป็นที่น่าสนใจว่า แผ่นหินสลักรูปเทพเจ้าเก้าองค์ไม่เคยพบในศิลปะอินเดียที่กำหนดอายุร่วมสมัยกัน ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า การสร้างรูปเคารพเทพเจ้าเก้าองค์นั้นเป็นความเชื่อดั้งเดิมของช่างชาวเขมรผู้สร้างสรรค์งานศิลปะกรรมด้วยแรงศรัทธาต่อเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์

การนับถือเทพนพเคราะห์ในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขงเป็นไปอย่างแพร่หลาย ในศิลปะจามก็ยังคงปรากฏการนับถือเทพนพเคราะห์และเทพประจำทิศ แม้ว่าจะไม่ได้อยู่ในรูปเทพเจ้าเก้าองค์ดังที่ปรากฏในศิลปะเขมร ส่วนใหญ่เทพเจ้าเหล่านี้มักจะสร้างเป็นรูปเคารพเดี่ยวๆ หรือ สลักเป็นภาพเดี่ยวตามทิศของศาสนสถาน ที่ปราสาทบ้านเบญจ จังหวัดอุบลราชธานี ก็มีการค้นพบแผ่นสลักรูปเทพเจ้าเก้าองค์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ในรูปแบบของศิลปะเขมรแบบนครวัด เทพทั้งเก้าองค์ได้ถูกสลักพร้อมพาหนะ เป็นเทพนพเคราะห์สี่องค์ คือ พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระราหูและ พระเกตุ ประกอบด้วยเทพประจำทิศคือ พระอินทร์ พระกুবเระ พระขม พระวรุณ และ พระอัคนี ตามคตินิยมของการสลักแผ่นภาพในศิลปะเขมรสมัยนครวัด จึงสันนิษฐานได้ว่าการนับถือเทพเจ้าชั้นรอง หรือ เทพเจ้าประจำทิศและเทพนพเคราะห์ในประเทศไทย ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรเขมร

รูปที่ 10 รูปเทพผู้รักษาทิศในศิลปะจามปา พร้อมพาหนะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 (พิพิธภัณฑ์เกมีต์ ปารีส)

การค้นพบเทวรูปในศาสนาพราหมณ์ เช่น พระอรรชนาริศวร ศิวลึงค์ พระคณศ และ กลุ่มเทพชั้นรอง ในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นหลักฐานที่ยืนยันถึงการเข้ามาของอิทธิพลทางศาสนาและ ศิลปกรรม จากอาณาจักรกัมพูชา และ จามปาในสมัยโบราณ ผ่านการติดต่อค้าขาย การโยกย้ายถิ่นฐาน หรือ การทำสงครามเพื่อขยายอาณาจักร อันนำไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์อันหลากหลายในบริเวณพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี อันเป็นแห่งอารยธรรมสำคัญแห่งหนึ่งของภาคอีสานตอนใต้ รูปแบบคติทางประติมานวิทยา และ ลักษณะทางศิลปกรรมของเทวรูปที่พบที่จังหวัดอุบลราชธานี ได้สะท้อนให้เห็นถึงค่านิยม

ทางศิลปะซึ่งส่งอิทธิพลแก่ช่างท้องถิ่น และ ความเชื่อถือศรัทธาคือศาสนาพราหมณ์ที่เผยแพร่มาจากอาณาจักรโกสัเคียงเป็นเวลายาวนาน

ด้วยเหตุนี้เราจึงอาจกล่าวได้ว่า ในสมัยโบราณ ศาสนาพราหมณ์ได้ทำหน้าที่เสมือนสื่อกลางเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่แตกต่างให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บนพื้นฐานของขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่ได้รับมาจากอินเดีย แม้ว่าในภายหลังศาสนาพราหมณ์จะถูกกลืนกลายเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ที่ได้เจริญขึ้นแทนที่ในอาณาจักรโบราณแถบลุ่มแม่น้ำโขง เช่น สุโขทัย ล้านช้าง หรือ อาณาจักรเขมรสมัยหลังเมืองพระนคร เป็นต้น มรดกอารยธรรมทางศาสนาพราหมณ์ ก็ยังคงได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันในฐานะที่เป็นพื้นฐานทางศาสนา ร่วมกันของประเทศที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์

บรรณานุกรม

ชะเอม แก้วคล้าย 2529 . “จารึกศักดิ์ก๊อกรม 2” ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 : อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15 – 16 (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร. 181-227

ชะเอม แก้วคล้าย และบุญเลิศ เสนานนท์ 2533. “ศิลาจารึกเขาน้อย ” ใน ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี.กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 115-121

ปรีดา ศรีชลาลัย 2508. “หลักที่ 57 จารึกปราสาทศักดิ์ก๊อกรม ณ อรัญประเทศ,” ใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3 : ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย , ขอม มอญ , บาลีสันสกฤต (พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ โบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 221-224

พิริยะ ไกรฤกษ์ 2524. ศิลปะทักษิณ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร

ฮอร์ช เซเคส์ 2513. “หลักที่ 119 ศิลาจารึกขอมในประเทศไทย,” แปลและตรวจโดย ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล และน้ำ ทองคำวรรณ , ใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 : ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย , ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต (พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 225-228

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล. 2550. “หลักฐานใหม่ และ ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับพระเจ้ามเหศวรมัน ”, ใน รวมบทความ “ชั่วชีวิตหนึ่ง”, รวมบทความวิชาการ จัดพิมพ์เนื่องใน โอกาสที่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วีระ พุทธิเยม มีอายุครบรอบปีนักษัตริย์ , วีรจักร งามสันติกุล, กรุงเทพฯ สามลดาการพิมพ์, 79-96

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 2518. ศิลปะในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้ง

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. 2513. ศิลปะเขมร. กรุงเทพฯ: กุรุสภา

อรธพร คำคม 2531. วรรณคดีระดับปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต , ภาควิชาโบราณคดี , มหาวิทยาลัยศิลปากร : กรุงเทพมหานคร

Adhir Chakravarti. 1963. *The Sdok Kak Thom Inscription* : Part II (Calcutta : Sanskrit College), 143

Bhattacharya, K. 1961. *Les Religions Brahmaniques dans L' Ancien Cambodge*, EFEO. Paris.

Boisselier, J. 1963. *La Statuaire Du Champa*, EFEO. , Paris

Cœdès, G. 1953. “Groupe des Inscriptions des Collines de la Région d’Arân (K. 505-507),” in *Inscriptions du Cambodge vol. V* (Hanoi : Imprimerie d’Extrême-Orient, 23-24

Cœdès, G. 1968. *The Indianized states of Southeast Asia*. The University press of Hawaii: Honolulu.

Cadière, L. 1958. “Croyance et Pratiques Religieuses de Vietnamiens”, *Bulletin de la Société des Étude Indochinoises*, vol.33: 1 -15

Collins, Charles Dillard. 1988. *The iconography and ritual of Siva at Elephanta*. SUNY Press

Goldberg, Ellen. 2002. *The Lord who is half woman: Ardharanarisvara in Indian and feminist perspective*. SUNY Press

Goloubew, V. 1924. “Les legends de la Nagi et de Apsaras”, *Bulletin de l' Ecole Francaise d' Extreme-Orient*. tome 24: 508

Indrawooth, Phasook. 1992. “The Amulet for merchants”, in Ian Glover (ed.), *Early metallurgy trade and urbanized center in Thailand and Southeast Asia*. pp.163-173. Bangkok: White lotus

Kramrisch, Stella. 1981. *The Presence of Siva*. Princeton University Press.

Majumdar, R.C. 1953 “Sdok Kok Thom Stele Inscription of Udayditya-varman,” in *Inscription of Kambuja* (Calcutta : The Asiatic Society), 368

- Mus, P. 1975. *India seen from the East: India and indigenous cults in Champa*, trans. I.W. Mebbett and D.P. Chandler. Monash papers on Southeast Asia no.3, Clayton
- Malleret, L. 1959. *L'archéologie du delta du Mekong(I): L'Exploration Archéologie et Les Fouilles D' Oc Eo*, EFEO. Paris
- Malleret, L. 1963. *L'archéologie du delta du Mekong: Le Cisbassac*, EFEO.Paris
- Nagaswami, R. 2003. *Facet of Indian art and architecture* (vol.1.), New Delhi: Aryan Books International
- Rao, T.A. Gopinatha.1916. *Elements of Hindu iconography*. 2: Part I. Madras: Law Printing House.
- Sahai, Sachchidanand. 1970. *Les institutions politiques et l'organisation du Cambodge en ancien, VIe-XIIIe Siecles*. EFEO. Paris
- Sastri , K. A. Nilakanta.[1955], 1975 . *A History of South India from prehistoric times to the falls of Vijaynagar*, 4th edition. Madras: Oxford Univerisity press
- Singh, Upinder. 2008. *A History of Ancient and Early Medieval India from the stone age to the 12th century*. New Delhi: Pearson Education (Longman)
- Swami Parmeshwaranand.2004. "Ardhanarisvara". *Encyclopaedia of the Saivism* 1. Sarup & Sons
- Van Liere, W.J. 1995. *Fou-Nan*. Paper presented in "Premeire Symposium Franco-Thai : La Thaïlande des debuts de son Histoire jusque'an XV siècle.", 137-150